

Az ország nádora

A nádor az egyik legkorábban kialakult tisztsége volt a királyi udvarnak, latin elnevezése híven tükrözi a hivatalviselőjének szerepváltozását. Történetét elsődleges szempontból az 1222. évi Aranybulla kiadása osztja két részre. Ez előtt a nádorispán a királyi udvar és udvartartás tisztségviselője volt, amelyből a 12. század folyamán fejlődött ki önálló bíraskodása. Ennek törvényi megfogalmazása az Aranybulla 8. törvénycikkében történt meg:¹ „A nádor az ország minden lakosa fölött kivétel nélkül bíraskodjék. ... Helyetese pedig csak egy legyen, az is csak kúriájában.” Ezt a cikkelyt az 1231. évi 17. törvénycikkely annyiban módosítja, hogy kivonta a nádor joghatósága alól az egyházi személyeket, valamint a házassági és az egyházi ügyeket.² Fontosabb ennél ugyanennek a törvénynek a 3. cikkelye, amely szerint „ha a nádor rosszul kezelné a király és az ország ügyeit, a rendek kérni fogják minket, és helyébe tetszésünk szerint, jobbat rendelni, és kérelmeiknek engedni fogunk.”³ Frankl (Fraknoi) Vilmos értelmezése szerint a szóbanforgó cikkely a „rendek” régi óhajának, azaz a nádor választási jogának megszerzése helyett csak annak letevésében nyertek „jogot.” Mint megjegyezte: „II. Endre utódai nem igen engedték magukat a nádor szabad elmozdíthatósági jogukban korlátoztatni.”⁴ Pár tucat oldallal később, immár a hivatal betöltési gyakorlatáról értekezve, így írt: „annak dacára, hogy királyaink ezen István által szerzett fényes és nagyfontosságú kiváltságukat makacsul védték és őrizték: az utóbbi Árpádok gyenge, erőtlén kormánya alatt az ország rendei, különösen a főurak, valamint más egyéb, előbb a királyhoz kizárólag tartozó ügyekben, úgy a nádori hivatal betöltésében is tényleg nem megvetendő befolyásra tettek szert, úgy hogy a nádor a XIII-ik század végtizedeiben már a főrendek tanácsára szokott volt valószínűleg megválasztatni. Ezen befolyás azonban jogi érvényű és kényszerítő hatású soha nem volt, s a királyoktól, azok tetszésétől függött a kikért, és adott tanácsot tekintetbe venni, vagy azt teljesen ignorálni.”⁵ „Az 1291. február 22-én kelt [1290/1291. évi]⁶ országgyűlési végzemény IX. cikke a nádor választásában a rendeknek nem enged ugyan elhatározó voksot, azoknak mindazonáltal tanácsát kikérni rendeli. Ugy szintén a nádort – úgy mond – országunk nemeseinek tanácsából országunk régi szokása szerint rendelni fogjuk.”⁷

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Országos Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

¹ FRANKL 1863. 61.; NYERS 1934. 7–8.; GERICS 1987. 295.; SZOVÁK 1989. 299., 306. 1. jz. (további irodalommal)

² FRANKL 1863. 65.

³ FRANKL 1863. 64.

⁴ FRANKL 1863. 65.

⁵ FRANKL 1863. 114.

⁶ GERICS 1987. 277.

⁷ FRANKL 1863. 115.

Az egyoldalú, királyi akaraton keresztül megnyilvánuló kinevezési gyakorlatban – Fraknoi Vilmos szerint⁸ – a változás Albert király rövid uralma alatt következett be. Az 1439. évi országgyűlés Albert király által megerősített törvényének 2. cikkelye foglalkozik a nádori hivatattal.⁹ E cikkely a mértékadó szakirodalom¹⁰ szerint különösen azért fontos, mert ez az első eset, amikor törvényben fektették le a tisztség betöltésének módját, illetve e törvénycikkben szerepel először, még ha általánosságban is, a nádor tisztségéből eredő feladata.¹¹ A király és a rendek a következő módon fogalmazták meg a tisztség betöltésénél követendő eljárást: „*minthogy a nádor az országglagosok részéről az országglagosoknak törvényt és igazságot szolgáltatathat s kötelessége is ezt tenni: azért az ország nádorát, így kívánván ezt az ország régi szokása, a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válasza ki.*”¹² Kérdés, hogy a szóban forgó szöveg valóban azt jelenti-e, amit a legutóbbi kormányzattörténeti összefoglaló ír: „Ez a cikkely véleményünk szerint egyértelműen a nádor országgyűlésen történő megválasztását jelenti, hiszen az ország nemesei kitétel erre vonatkozik.”¹³ Ha szigorúan nyelvtani szempontok figyelembevételével elemezzük a mondatot – s miért ne tennénk így? –, akkor azt a következőképpen fordíthatjuk le: *a királyi felség a nádort az ország régi szokása alapján a főpapok, bárók és az ország nemeseinek tanácsával és egyetértő akaratával válassza ki (regia maiestas palatinum regni [...] tenetur ex consilio prelatorum ac baronum et regni nobilium pari voluntate eligat).*¹⁴ A törvénycikkely vonatkozó részének fordítása véleményem szerint ugyan nem utal magától értetődően arra, hogy a nádort mindenképpen az országgyűlésen kell¹⁵ megválasztani, de ha az ország nemesei kitétel e módon való értelmezésével egyetértünk, akkor elfogadhatjuk az állítást. Fedeles Tamás minden bizonnyal Mályusz Elemér magyarázatára épített, aki az előbb idézett kifejezés alatt az ún. köznemességet vélte felfedezni, amely pedig bizonyítása alapján megfelelt a korabeli ország fogalommal illetett közösséggel. E közösség viszont csak egy helyen tudott összejönni: az országgyűlésen.¹⁶

Mindebből viszont egyenesen következik, hogy eddig a király által kinevezett királyi tisztségviselőből (*comes palatinus regis/palatinus*)¹⁷ a rendek egyetértésével megválasztott, azaz az ország tisztségviselőjévé (*regni Hungarie palatinus*) kellett válnia.¹⁸ E nem kis jelentőségű változásnak a kor szokása szerint a címhasználatban is illet tükröződnie. A nádori *intitulatio* ilyenén változása valóban

⁸ FRANKL 1863. 116. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Fraknoi által a 2. jz.-ben közölt jelzet alatt (DL 12 901., 1458. júl. 27.) szereplő oklevélben ugyan valóban Ország Mihály a nádor, de a nádori tiszt Garai Lászlótól történt elvételéről nincsen benne szó!

⁹ FRANKL 1863. 117.

¹⁰ Pl. HÓMAN 1936. 405.

¹¹ Vö. ECKHART 1946. 106.; ENGEL 2001. 234.

¹² CJH I. 281. Hasonló fordítása: FRANKL 1863. 117–118.

¹³ FEDELES 2007. 71.

¹⁴ DRH 1301–1457. 287.

¹⁵ Vö. ECKHART 1946. 106. „Ez a királyi tanács befolyásának biztosítását jelentette, nem pedig a nádor országgyűlésen történő választását.”

¹⁶ MÁLYUSZ 1957. 544–548.

¹⁷ FRANKL 1863. 17.

¹⁸ Vö. HÓMAN 1936. 405.

bekövetkezett. Ám arra, mint azt Nyers Lajos kutatásaiból tudjuk, majdnem száz évvel korábban került sor. Véleménye szerint e változás a nádor vidéki bíróságának megszüntetésével összhangban az új nádor Zsámboki/Gilétfi Miklós tisztségviselésének az elején történt, s először 1343. május 15-én lehet kimutatni, ettől az időponttól kezdve ő és utódai a tisztségben folyamatosan használták a fenti címezést.¹⁹ Utalt e tényre a 14. századi országbírókról írt munkájában Bertényi Iván is, megjegyezvén, hogy „a nádori méltóság a XIV. századra már jobban eltávolodott az uralkodó személyétől, mint az országbírói tisztség, s így viselői végig a *Magyarország nádora és a kunok bírja* intituliót használták.”²⁰ Ha adataink szerint az önmegnevezésben már az Anjou-kor közepén változás állott be, annak hátterében mindenképpen valamilyen mélyebb oknak kellett lennie. Célszerű tehát kutatásainkat Zsámboki Miklós nádorságára összpontosítanunk, különösképpen annak is az elejére, hogy valóban történt-e olyan jelentőségű fordulat a nádor hivatalban kapcsolatban, amely indokolja az *intitulatió*ban történt változást.

Károly király uralkodása a nádori tisztség betöltése szempontjából – a legújabb kutatások eredményei alapján – két, jól elkülönülő részre osztható. Trónrakerülése, illetve a koronázások után 1310-ig tartó első, míg ettől az időponttól Drugeth Vilmos haláláig terjedő második szakaszra. Az első időszak tulajdonképpen a III. András király alatt kialakult helyzet továbbélése volt, amely röviden a következőképpen jellemezhető: az utolsó Árpádok alatti politikai válság (tartományurak megelégedése) arra ösztönözte a királyi hatalom erősítésében érdekelt szereplőket, elsősorban a királyt és a Lodomér esztergomi érsek vezette főpapokat, hogy a király ellen lázadókat valamiképpen megfékezzék. Erre a feladatra magától adódott a nádor személye, ám ezt úgy oldották meg, hogy egyrészt a nádor lázadása se okozzon visszafordíthatatlan változásokat, másrészt mégis megmaradjon a tisztségviselő jogköre és ereje. Éppen ezért 1291 végétől, amikor a helyzet úgy kívánta, illetve 1296 júliusától egyszerre két, egy „dunáninnen” – azaz a mai fogalmaink szerint dunántúli – és egy „dunántúli” nádor volt hivatalban.²¹ Mindez még III. András uralmának végén további változáson ment át: 1300 nyarán, az újabb válság lecsendesítésére a király kiegyezett a leghatalmasabb tartományurakkal, a Kőszegi Henrik-fiakkal és Csák Mátéval, és a saját uralmuk alatt lévő területek nádorává tette őket. Ám ennek ellensúlyozására egyúttal négy megbízható hívét is ugyanebben a kegyben részesítette.

Ez a rendszer aztán egészen Anjou Károly harmadik, minden szempontból érvényes koronázásáig maradt érvényben, 1310-től viszont a király már csak egyetlen személy, az általa kinevezett Borsa nb. Kopasz nádorságát ismerte el.²² Kopasz nádor méltóságviselésének pontos végéről nincsenek biztos információink. 1314. augusztus 24-én még biztosan ő a nádor,²³ s tisztsége elvételét Engel Pál az 1314 augusztusának végén, szeptemberének elején tartott országgyűléshez kötötte. Véleménye szerint ezt erősíti az országbírói hivatalban szeptember folyamán

¹⁹ NYERS 1934. 47–48.

²⁰ BERTÉNYI 1976. 183.

²¹ ZSOLDOS 2010. 325–327.

²² ZSOLDOS 2011A. 296–299.

²³ ENGEL 1996. I. 2.

bekövetkezett csere is.²⁴ Némi óvatosságra inthet minket azonban egy *damus pro memoria* – azaz kiadóját nélkülöző – november 22-i, Adorjánban kelt oklevél, amely Bihar, Békés, Szolnok és Krassó megyék részére tartott közgyűlésről ad hírt.²⁵ Az oklevélben szereplő megyék és legfőképpen annak kelethelye, Adorján, a Borsák uralmi körzetét jelentette,²⁶ amelyet csak ismételt lázadásuk után vesztek el 1317 tavaszán.²⁷ Ugyanakkor Kristó Gyula Borsa Kopasz lázadását, s ezzel együtt a nádori székről történt leváltását, figyelembe véve az 1314. november 22-i oklevelet is, 1315. tavaszának végére tette, s az új nádor tisztségviselésének kezdetét pedig 1315. augusztus elejétől számította.²⁸ Rátót nb. Domokos tisztségviselésére az utolsó adatunk 1320. augusztus 27-ről van,²⁹ ám egyelőre az eldönthetetlen, hogy posztjától halála, avagy leváltása miatt vált meg. Domokos nádorságával kapcsolatban mindenképpen megemlíthető, hogy a majdnem pontosan öt évig tartó tisztségviselése idejéből *egyetlen* bírói oklevelét sem ismerjük.³⁰ Szerepel mint tanácsadó Károly mellett,³¹ a királyi méltóságsorokban is feltüntették nevét,³² tudunk általa kapott adományról,³³ rendelkezünk egy (valószínűleg – ez a tartalmi átírás alapján nem egyértelműen eldönthető – saját birtokának eladásáról kiállított) magánoklevelével,³⁴ illetve feltűnik mint bizonyos birtokok jogtalan elfoglalója is.³⁵ További szembeszökő jelenség vele kapcsolatban, hogy az idézett méltóságsorokban két kivétellel³⁶ *minden esetben* megelőzi őt a rangsorban Nekksei Demeter királyi tárnokmester.

Domokos után, úgy tűnik, körülbelül egy évig üresedésben volt a tisztség, hogy aztán azt Debreceni Dózsa viselje 1321 végétől a következő év végén bekövetkezett haláláig.³⁷ 1323 elejétől azután közel húsz éven át a Károllyal az országba jött Drugeth család³⁸ tagjai – Fülöp, testvére: János, majd az ő fia: Vilmos – töltötték be a nádorságot.³⁹ E rövid áttekintés után lássuk, mit mondhatunk Zsámboki Miklós nádorságának kezdeteiről.

Lajos 1342. július 21-i székesfehérvári koronázása⁴⁰ után, talán augusztus közepén országa báróival felkereste Szent László király váradi sírját.⁴¹

²⁴ ENGEL 2003. 336.

²⁵ ANJOU III. 849. sz.

²⁶ ENGEL 1996. I. 265.

²⁷ ENGEL 2003. 344.

²⁸ KRISTÓ 2003. 321. Vö. ENGEL 1996. I. 2., ahol végső soron ő is így számította.

²⁹ ENGEL 1996. I. 2.

³⁰ Erre már az intézmény monográfiája is felhívta: NYERS 1934. 63.

³¹ ANJOU IV. 131., 143. sz.; V. 884. sz.

³² ANJOU IV. 467., 530., 578., 604., 615., 624., 633–634. sz.; V. 18., 62., 248. sz.

³³ ANJOU IV. 153. sz.

³⁴ ANJOU V. 689. sz. Ezt nyomtatékosítja, hogy az oklevelet nyomban megerősítették a királlyal.

³⁵ ANJOU V. 131. sz.

³⁶ ANJOU IV. 467. sz., V. 62. sz.

³⁷ ENGEL 1996. I. 2., II. 56.; ZSOLDOS 2011b.

³⁸ ENGEL 1998. 43.

³⁹ ENGEL 1996. I. 2–3.

⁴⁰ PÓR 1895. 151.

⁴¹ Minderről csak egy 1342. december 10-én, Visegrádon kiállított okleveléből (ANJOU XXVI. 642. sz.) tudunk. Lajos ekkori itineráriuma meglehetősen nehezen állítható össze, a következőket tudjuk biztosan: az országbíró aug. 12-i oklevele szerint Jakab-nap nyolcadán (aug. 1.) a bárókkal és az ország nemeseivel ítélkezett (*nos unacum baronibus et nobilibus regni iudiciario pro tribunali sedissemus*)

Visszaérkezésük után nem sokkal Drugeth Vilmos nádor elhunyt. Utolsó kiadványa Visegrádon, augusztus 29-én kelt a nevében, szeptember 20-án már a szepesi káptalanban tudtak haláláról.⁴² Utóda, Zsámboki Miklós első kiadványa október 13-án kelt szintén Visegrádon, ám a nádori hivatalt valószínűleg már szeptember 29-én elfoglalta.⁴³ A váltás időpontját azonban pontosabban is behatárolhatjuk: a leendő nádor szeptember 23-án még egy királyi oklevél *relatoraként* szerepel mindenféle tisztsége említése nélkül,⁴⁴ ráadásul az idézett október 13-i adat szerint Miklós nádori pecsétje még nem készült el,⁴⁵ azaz a kinevezésére a közeli napokban kerülhetett sor. Ugyanekkor más méltóságokban is változtatások történtek. Szécsényi Tamás elvesztette erdélyi vajdaságát, utóljára szeptember 5-én szerepelt e hivatalában, míg utódát, Sirokai Miklóst szeptember 22-én már új tisztsége átvételére küldte a király Erdélybe.⁴⁶ Az új erdélyi vajda kinevezésével az eddig általa betöltött ajtonállómesteri méltóság is felszabadult, utóda, Becsei Töttös 1342. október 17-én szerepel e minőségében először⁴⁷ (Töttös augusztus 27-én még nem viselte e tisztséget).⁴⁸ Ugyanekkor történhetett a szörényi báni és az asztalnokmesteri *honor* betöltése is, Szécsi Dénes előző évi halála óta ugyanis (utóljára 1341. szeptember 13-án szerepelt)⁴⁹ mindkettő üresedésben volt. A szörényi bánságot Losonci István, az asztalnokmesterséget pedig Szécsi Miklós nyerte el (mindketten egy december 19-i privilégium méltóságsorában szerepelnek először).⁵⁰

Számomra teljesen nyilvánvaló, hogy méltóságviselők között ekkora változtatást csak valamilyen tanácskozás vagy országgyűlés alkalmával lehetett lebonyolítani. Ennek alátámasztására lássunk egy – egyébként 1863 óta ismert – adatot, amely véleményem szerint teljes mértékig bizonyítja, hogy ekkor, azaz szeptember utolsó harmadában, Visegrádon országgyűlést tartottak. Miklós nádor 1342. december 22-i ítéletlevelében a következőket találjuk a minket érdeklő nádorváltás körülményeiről: e szerint a per úgy került jelenléte elé, hogy „*Vilmos nádor halála után őt a király kegyessége a főpapok, bárók és az ország nemeseinek egyetértő tanácsával, az isteni gondviselés révén a nádori hivattalal díszítette fel*” (*[eodem domino Willermo palatino migrato ab hac luce] ad nostram, quem regia*

Visegrádon. (ANJOU XXVI. 429. sz., DF 210 769.) – Aug. 3-án Visegrádon elhalasztotta házasságát Luxemburgi Margittal, tette mindezt anyja, a főpapok és bárók stb. tanácsára (*de consilio prelatorum et baronum, consiliariorum nostrorum*). (Uo. 416. sz., DF 287 458.) – Aug. 8-án még a király nevében kelt oklevél Visegrádon (Uo. 419. sz.), de utána legközelebb a hónap végén, 27-én bocsátottak ki oklevelet a király neve alatt (Uo. 456–458. sz.). Ám az kérdéses, hogy Lajos ekkor már Visegrádon lett volna, mivel Nagymartonai Pál országbíró 1347. máj. 10-i oklevele (ANJOU XXXI. 398. sz., DL 72 182.) szerint aug. 27-én a királyné egy ügyet a király Váradról Visegrádra történő érkezésének 3. napjára halasztott. Szeptember első hetétől viszonylag sűrűn kimutatható, hogy Visegrádon tartózkodik a király (szept. 8., 18., 23.: ANJOU XXVI. 473., 490., 502. sz.). Mindezek alapján arra gondolhatunk, hogy a váradi útra augusztus közepén került sor.

⁴² PITI 2006. 436. (ANJOU XXVI. 460., 493. sz.)

⁴³ PITI 2006. 435., 441. (ANJOU XXVI. 515. sz., bár ebből nem feltétlenül következik ez a megállapítás.)

⁴⁴ ANJOU XXVI. 502. sz. „*relatio Nicolai filii Geleti.*”

⁴⁵ ANJOU XXVI. 535. sz.

⁴⁶ PITI 2006. 438.

⁴⁷ ENGEL 1996. I. 48.

⁴⁸ ANJOU XXVI. 456. sz.

⁴⁹ ANJOU XXV. 631. sz.

⁵⁰ ENGEL 1996. I. 32., 46.

benignitas de prelatorum et baronum ac regni sui nobilium unanimes consilio divina nobis favente clementia ipsius palatinatus honore decorarat).⁵¹ Mint az olvasható, az új nádor a király, továbbá a főpapok, főurak és az ország nemeseinek részvételével lett megválasztva, s jóllehet az ország nemesei kifejezéssel a bírósági ülnökök között is gyakran találkozunk, ez esetben inkább tanácskozásról, valószínűleg országgyűlésről lehet szó.⁵²

Országgyűlés tartása mellett szól az is, hogy több mint fél éve üresedésben lévő méltóságokat éppen ekkor töltöttek be. Márpedig meglehetősen nehezen lehetne mással magyarázni ezt, mint hogy megvárták az országgyűlést. Azzal, hogy a király a gyűlésen töltötte be ezeket a tisztségeket, noha, a nádorit kivéve, a királynak nem kellett – bár célszerű volt – kikérnie az ország előkelőinek és nemeseinek véleményét, a változásokról könnyedén értesülhetett mindenki a jelenlévők híradása révén. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a királyi udvar tisztában lehetett Drugeth Vilmos közeli halálával, így nem csak azt tervezhették el, kivel töltik be a tisztséget,⁵³ hanem azt is, hogy addig nem hívják össze az országgyűlést, amíg a nádor örökre le nem hunyta a szemét. Erre aztán a nádor halála után rögtön sor került és a fentebbi adatok alapján annak megtartását szeptember utolsó harmadára tehetjük. (Más oldalról támogatja meg ebbéli álláspontunkat – azaz, hogy készültek országgyűlés tartására – Lajos király „első rendelete”,⁵⁴ amellyel a király meghagyta minden megyének, hogy tartsanak gyűléseket a különböző tolvajok, rablók, gonosztevők stb. összeírására és a jegyzékeket Kisasszony-nap nyolcadára küldjék el neki, hogy azokat elbírálhassák.)⁵⁵

Drugeth Vilmos nádor halálával bezárólag a nádorok *intitulatio*ja a következőképpen hangzott: *palatinus et iudex Comanorum*.⁵⁶ Halála után, Zsámboki Miklós hivatalviselése elején, rövid fél év alatt nem lebecsülendő változás állott be a címhasználatában. Az 1342-ben kibocsátott nádori oklevelek mindegyike, egy (az abból az évből fentmaradt utolsó) kivételével a régi *intitulatiót* használta.⁵⁷ Az

⁵¹ DL 3537. A fordítás és a latin szöveg [] jelek közötti része FRANKL 1863. 117. 4. jegyzetből pótolva, aki a jelek szerint még az ép példányt látta. ANJOU XXVI. 664. sz.

⁵² Vö. GERICS 1987. 275–277.

⁵³ PIRI 2006. 436. (Mindezzel összefüggésben a nádor halálát inkább szeptember első napjaira tenném, mivel az, hogy egy hiteleshely még szeptember 15-én is neki jelentett, nem sok relevanciával bír a nádor halálának időpontja szempontjából. Később is előfordult, hogy már az új nádor is elnyerte tisztségét, de egy adott hiteleshely még mindig az előtte való helyzetnek megfelelően jelentett.)

⁵⁴ PÓR 1895. 152.

⁵⁵ ANJOU XXVI. 506. sz.

⁵⁶ Egészen pontosan Drugeth Fülöp nádor önmegnevezésében jelenik meg *következetesen* a cím használata, előtte Debreceni Dózsa is viselte a kunok bírāja címet, jóllehet ez csak pecsétjén jelent meg (NYERS 1934. 47.), ellenben Borsa Kopasz elvéve címében is feltüntette azt (ZSOLDOS 2011A. 298.).

⁵⁷ X. 13. (DL 91 327., DF 251 706., ANJOU XXVI. 535–536. sz.), X. 17. (DL 3444., Uo. 547. sz.), X. 26. (DF 261 638., Uo. 559. sz.), XI. 2. (DL 3525., Uo. 567. sz.), XI. 3. (DL 761., Uo. 569. sz.), XI. 4. (DF 282 941., Uo. 570. sz.), XI. 10. (DL 3526., Uo. 576. sz.), XI. 17. (DL 3529., Uo. 593. sz.), XI. 22. (DF 228 499., Uo. 603. sz.), XII. 2. (DL 68 847., Uo. 622. sz.), XII. 3. (DL 3531., Uo. 625. sz.), XII. 14. (DL 3535., Uo. 652. sz.), XII. 21. (DL 3453., Uo. 662. sz.) – Megjegyzendő, hogy az ANJOU XXVI. 562. sz. alatti, Fejér, illetve Hevenessy alapján 13[42.] okt. 29-re keltezett, Hont megye közgyűlésén, Hídvégen kiadott oklevél helyes éve szinte biztosan nem 1342, mivel a nádor *intitulatio*jában már szerepel a „regni Hungarie” kitétel. Az oklevél valós éve 1343 lehet, mivel GÁBOR 1908. 128. szerint ezen év október 17-én Hont megyének (AO IV. 645.) valóban tartott a nádor közgyűlést.

egyetlen kivétel azonban meglehetősen beszédes. Fentebb már más szempont alapján vizsgáltuk a nádor 1342. december 22-én kibocsátott ítéletlevelét, amelyben Miklós nádor arról írt, hogy ő a király kegyessége, valamint a főpapok, bárók és az ország nemeseinek egyetértő akaratával nyerte el tisztségét. Ezen oklevél *intitulatio*jában Miklós nem a régi *palatinus*, hanem a „Magyar Királyság nádora” (*regni Hungarie palatinus*) címmel illette magát.⁵⁸ S noha 1343 elején⁵⁹ még visszatért a régi önmegnevezés, ám március 10-től⁶⁰ már csak ezzel, a később évszázadokon keresztül használt tisztségmegnevezéssel találkozunk.

A címváltozást annak idején Nyers Lajos még úgy magyarázta, hogy a „cím felvétele a nádori kúria központosításával lehet kapcsolatban.”⁶¹ Noha ezt a magyarázatot továbbra sem kell elvetnünk, mégis további magyarázatokkal is szolgálhatunk az eseményekre. Az egyik, amint azt Piti Ferenc nemrégiben bebizonyította, hogy az 1342 késő nyarán és kora őszén történtek egy jól átgondolt intézkedéssorozathoz köthetőek: a nádor halála után minden jelentősebb – erdélyi vajda, bánok – *honorviselőjét* leváltották, avagy áthelyezték.⁶² A másik új elem Lajos trónralépése után az országbíró okleveleiben jelent meg, amennyiben Nagymartoni Pálnak minden – a privilégiumok mellett az egyszerű nyílt – oklevelei *intitulatio*jában is fel kellett tüntetnie a „*Lajos király országbírója*” kitétel.⁶³ Ez utóbbi változtatás véleményem szerint pontosan ellentétes irányú a nádori tisztségben törtétekkel, azaz amíg a nádor személyét bizonyos szempont szerint – tulajdonképpen a kinevezése kapcsán – eltávolították a király közvetlen függése alól, addig az országbíró személye esetén még inkább hangsúlyozásra került, hogy tisztsége *kizárólagosan* a király kegyétől függ.

Nem ez volt azonban az egyetlen változás – amint azt már többen észrevételezték⁶⁴ – a nádori hivatal működésével kapcsolatban. A nádor vidéki kúriájában, avagy a központban, Budán, illetve Pesten történő ítélezésének Árpád-kori előzményei meglehetősen jól ismertek,⁶⁵ s az akkor folytatott gyakorlat Károly király uralkodása alatt sem szünetelt. Legkorábban Borsa Kopasz nádorsága alatt mutatható ki: László alnádor 1314-ben két alkalommal, Adorjánban, illetve Mérken adott ki oklevelet.⁶⁶ A korábbi időszakra vonatkozóan a források hallgatását annak tulajdoníthatjuk, hogy az 1310-es évekig, mivel egyidejűleg több, a király által elismert nádor volt az országban,⁶⁷ az egyes nádoroknak nem működött külön ítélőszékük. E helyzetben akkor történt változás, amikor a király immáron csak Borsa Kopaszt tekintette a tisztség egyedüli viselőjének, így ekkortól lehetett szükség a nádor másik bírósági helyszínére. A következő nádornak, Rátót nembeli Domokosnak, amint azt már korábban láttuk, nem ismeretes bírói oklevele, s

⁵⁸ DL 3537. (ANJOU XXVI. 664. sz.); NYERS 1934. 47–48.; BERTÉNYI 1976. 183.

⁵⁹ Jan. 20. (ANJOU XXVII. 34. sz.), jan. 24. (Uo. 41. sz.) – Megjegyzendő, hogy mindkét regeszta tévesen szerepelteti a nádor neve után a „*regni Hungarie*”-re utaló „*H*” rövidítést.

⁶⁰ ANJOU XXVII. 97. sz.

⁶¹ NYERS 1934. 48.

⁶² PITI 2006. 435–441.

⁶³ PITI 2007. 130.

⁶⁴ HAJNIK 1899. 66.; NYERS 1934. 12.

⁶⁵ SZOVÁK 1989. 300., 302.

⁶⁶ ANJOU III. 759. és 823. sz. Vö. ENGEL 1996. I. 2.

⁶⁷ ZSOLDOS 2011A. passim.

hasonlóképpen nem tudunk alnádoráról sem (bár meggondolandó az előbbieken fényében, hogy nem is volt neki). Ugyanakkor a Domokos hivatalviselése alatti időszakból több olyan adatunk van, ami kérdéssé teszi azt is, hogy egyáltalán tekinthetünk-e „igazi” nádorként Domokosra. Az talán kevésbé meglepő, hogy Csák Máté ezen időszak alatt is zavartalanul nádori címmel adta ki bírósági és más egyéb okleveleit,⁶⁸ ám az már korántsem szokványos, hogy ugyanezen időszak alatt más valakik királyi felhatalmazással ítéleztek, közgyűléseket tartottak. Egyikük nem más, mint a Borsa nembeliek korábbi familiárisa, Debreceni Dózsa. Ő kimutathatóan 1317 nyarától nádori kinevezéséig Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyékben mint legfelsőbb bíró járt el.⁶⁹ Hozzá hasonlóan ugyanez elmondható Ákos nembeli Mikcsről Sáros és Drugeth Fülöpről Szepes és Újvár megyékben.⁷⁰

Noha a korábbi szakirodalom csak a Drugethek nádorsága alatti vidéki bíróságról írt,⁷¹ az már Debreceni Dózsa nádorságától kezdve minden nagyobb nehézség nélkül kimutatható: alnádorai mind Budán,⁷² mind saját birtokán⁷³ – noha Dózsa okleveleiből egyértelmű, hogy ő maga nem mozdult ki ispánsági területéről⁷⁴ – tartottak bírói széket. A nádorok vidéki kúriájában folyó alnádori bírászkodás megszűnését egyértelműen kijelöli Drugeth Vilmos halála, utána ugyan az egész középkoron át találkozunk alnádorokkal,⁷⁵ akik többek között a nádor megbízásából tartottak közgyűléseket az egyes megyékben,⁷⁶ de önállóan és állandó székhelyen bírászkodást *soha többé* nem folytattak. E jól alakuló képet némileg árnyalják az egyes nádorok pecsétjein található köriratok. Ha megnézzük Károly király nádorainak pecsétjeit, akkor a következőket mondhatjuk el róluk. Az első két nádorának, Borsa Kopaszknak és Rátót nembeli Domokosnak nem tudjuk a pecsétjeit megvizsgálni, mivel az előbbinek nem maradt fenn egyetlen pecsétlenyomata, míg az utóbbinak, mint láttuk, nem ismert egyetlenegy nádori oklevele sem.⁷⁷ Debreceni Dózsa pecsétjén a *S DAUSE PALA[T]INI IVDIC[I]S CUMANOR*. felirat található. Utódjának, Drugeth Fülöpnek a pecsétjére is hasonlóképpen csak a nádor (*S ... PALATINI*) szó került fel.⁷⁸ Ezzel szemben a testvére, Drugeth János nagypecsétjén lévő felirat már bővülést mutat elődeiéhez képest: a nádor mellett megjelenik a Magyarország szó is (*S ... PALATINI HVNGARIE*). A változás nem állt meg itt, s

⁶⁸ 1316.: ANJOU IV. 243. sz. (levél), 326–328. és 331. sz. (kötelezvények), 329–330. sz. (birtokadományok), 1317.: ANJOU IV. 499. sz. (kötelezvény), 1318.: ANJOU V. 301. sz. (birtokadomány), 1319.: ANJOU V. 478. és 571. sz. (bírói), 1320.: ANJOU V. 807. sz. (közvetett adat), 989. sz. (soltészség-adomány).

⁶⁹ ZSOLDOS 2011b.

⁷⁰ ZSOLDOS 2011b.

⁷¹ HAJNIK 1899. 66.; NYERS 1934. 12.

⁷² István alnádor oklevelei: 1322. máj. 12., jún. 13., szept. 20., nov. 8. és 27. (ANJOU VI. 571., 629., 775., 830., 848. sz.)

⁷³ Miklós (Péter fia) *iudex generalis* Debrecenben kelt oklevelei: 1322. IV. 6., V. 31.; helyettese, Péter *comes viceiudex* oklevele: 1322. márc. 31. Debrecen. (ANJOU VI. 508., 517. és 600. sz.)

⁷⁴ ZSOLDOS 2011b.

⁷⁵ NYERS 1934. 12.; ENGEL 1996. I. 1., 3.

⁷⁶ Vö. Velikei László alnádor 1344. október 18–21-én Hegykő faluban Sopron megye és október 27–30-án Kehida faluban Zala megye részére tartott közgyűléseivel. ANJOU XXVIII. 709. és 722. sz.

⁷⁷ Vö. NYERS 1934. 62–63.

⁷⁸ NYERS 1934. 63.

fia, Vilmos nagypecsétjén már a következő szöveg áll: *S ... PALATINI REGNI HVNGARIE ET IVDICIS COMANORUM*.⁷⁹ Úgy tűnik tehát, hogy Vilmos nádor pecsétjén szereplő önmegnevezésben már egy évtizeddel korábban bekövetkezett az a változás, amely az oklevelek *intitulatio*jában csak 1342-ben jelent meg. Kérdés ugyanakkor, hogy mekkora jelentőséget kell tulajdonítanunk mindennek? Az egyik óvatosságra okot adó jelenség, hogy az említett *palatinus regni Hungarie* felirat csak a nádor nagypecsétjén jelenik meg, amelyet elvben⁸⁰ csak ő használhatott. A másik intő jelet éppenséggel Zsámboki Miklós nádor pecsétjei szolgáltatják, aki ugyan tisztségviselése alatt legalább négyféle nagyságú nagypecsétet használt, de mindegyik pecsétnyomójára csak a *S ... PALATINI HUNGARIE ...* feliratot vésette meg.⁸¹

Összefoglalóan elmondható, hogy Lajos király trónra lépésével komoly, évszázadokra kiható változások történtek az ország kormányzatában: 1) az országbíró tisztségének megnevezése, összhangban azzal, hogy a királyt helyettesítette a királyi jelenlét bíróságán, hangsúlyosabban mutatta a királytól való függését. 2) Végrelegesen megszűnt a nádornak a saját vidéki kúriáján történő bíráskodása, s azt a mindenkori királyi székhelyre koncentrálták. 3) Az új nádort nem a király nevezte ki önhatalmúlag, hanem országgyűlésen királyi javaslatra választották, ahogyan azt a már idézett oklevelében Zsámboki Miklós megfogalmazta, illetve ahogyan később, 184 év múlva írták azt. A II. Lajos király nevében 1526. május 5-én Budán, Bátori István ismételten megválasztott nádor részére kiállított oklevélben a következők szerepelnek: „*régi szokás szerint a mi országunkban az országgyűlésen az ország összes rendjének szavazata által szokás nádorokat választani, akik a királyok által lesznek azzá*” (*iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium statuum huius regni nostri palatini in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent*).⁸²

Mindezek hatására a nádori ítélkezés végérvényesen központi, kúriai bírósággá vált, politikai értelemben pedig elindult azon az úton, amely személyét a király és a rendek közötti közvetítővé tette. 1342-ben mindebből a kortársak számára annyi csapódhatott le, hogy a nádorok megválasztására ezek után országgyűléseken kell sort keríteni, illetve az országgyűlésen történt választás és a korábbi vidéki kúria megszűnésének egyenes következményeként címzésük kibővült, ezentúl már nem (csak) a király, hanem az ország nádorai voltak.

BIBLIOGRÁFIA

ANJOU = *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. III–V.* (1311–1314, 1315–1317, 1318–1320) Szerk. KRISTÓ GYULA. XXV. (1341) Szerk. SEBŐK FERENC. XXVI–XXVIII. (1342, 1343, 1344) Szerk. PITI FERENC. XXXI. (1347) Szerk. SEBŐK FERENC. Budapest–Szeged, 1994–1998., 2004., 2007–2010.

⁷⁹ NYERS 1934. 64. (DL 74 793., ill. DL 63 663.); MŰVÉSZET 1342–1382. 347.

⁸⁰ A vonatkozó kutatások hiányában biztosat a kérdésben nem állíthatunk.

⁸¹ NYERS 1934. 65.; MŰVÉSZET 1342–1382. 347.

⁸² DL 63 047.

- AO = *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis IV.* (1340–1346.) Szerk. NAGY IMRE. Budapest, 1884.
- BERTÉNYI 1976. = BERTÉNYI IVÁN: *Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Budapest, 1976.
- CJH I. = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár I. 1000–1526. évi törvényekcikkek.* Ford. és jegyzetekkel ellátta. NAGY GYULA–KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN, Magyarázatokkal és utalással ellátta. MÁRKUS DEZSŐ. Budapest, 1899.
- DF = Magyar Országos Levéltár, Budapest Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Budapest Diplomatikai Levéltár.
- DRH 1301–1457. = *Decreta Regni Hungariae 1301–1457.* Collectionem manuscriptam DÖRY, FRANCISCI additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt BÓNIS, GEORGIUS–BÁCSKAI, VERA. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11. Budapest, 1976.
- ECKHART 1946. = ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1946.
- ENGEL 1996. = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak 5. Budapest, 1996.
- ENGEL 1998. = ENGEL PÁL: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Társadalom- és Művelődéstörténeti tanulmányok 25. Budapest, 1998.
- ENGEL 2001. = ENGEL PÁL: *Szent István birodalma.* História Könyvtár, Monográfiák 17. Budapest, 2001.
- ENGEL 2003. = ENGEL PÁL: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Vál., szerk., jegyz. CSUKOVITS ENIKŐ. Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok. Budapest, 2003. 320–408.
- FEDELES 2007. = FEDELES TAMÁS: *A világi kormányzat működése a késő középkorban (1301–1526).* In: FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY (RAFFAYNE KÁLSECCZ KATA közreműködésével): *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526).* Egyetemi tankönyv. Pécs, 2007.
- FRANKL 1863. = FRANKL VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pest, 1863.
- GÁBOR 1908. = GÁBOR GYULA: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Budapest, 1908.
- GERICS 1987. = GERICS JÓZSEF: *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Budapest, 1987.
- HAJNIK 1899. = HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899.
- HÓMAN 1936. = HÓMAN BÁLINT: *A nagybirtok uralma.* In: HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: *Magyar Történet II.* Budapest, 1936.³
- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323).* *Századok* 137 (2003) 297–347.
- MŰVÉSZET 1342–1382. = *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Katalógus. Szerk. MAROSI ERNŐ–TÓTH MELINDA–VARGA LÍVIA. Budapest, é.n.
- MÁLYUSZ 1957. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *A magyar rendi állam Hunyadi korában I–II.* *Századok* 91 (1957) 46–123., 529–602.
- NYERS 1934. = NYERS LAJOS: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386.)* Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 4. sz. Kecskemét, 1934.
- PITI 2006. = PITI FERENC: *Az 1342. évi nádorváltás.* *Századok* 140 (2006) 435–441.
- PITI 2007. = PITI FERENC: *Új elemek a központi oklevélkiadásban az 1342. évi királyváltás után.* In: *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szerk. RÉVÉSZ ÉVA–HALMÁGYI MIKLÓS. Szeged, 2007. 129–132.

- PÓR 1895. = PÓR ANTAL: Az Anjouk kora. In: *A Magyar Nemzet Története III.* Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1895.
- SZOVÁK 1989. = SZOVÁK KORNÉL: Rátót nembeli Rolánd nádor kúriája. In: *A Dunántúl településtörténete VII.* Szerk. SOMFAI BALÁZS. Veszprém, 1989. 299–316.
- ZSOLDOS 2010. = ZSOLDOS ATTILA: III. András nádorai. *Történelmi Szemle* 52 (2010) 303–327.
- ZSOLDOS 2011A. = ZSOLDOS ATTILA: III. András hat nádora. In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk. CABELLO, JUAN-C. TÓTH NORBERT. A Jósa András Múzeum Kiadványai 68. Nyíregyháza, 2011. 289–299.
- ZSOLDOS 2011B. = ZSOLDOS ATTILA: Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején. In: *Debrecen város 650 éves. Várostarténeti tanulmányok.* Szerk. BÁRÁNY ATTILA–PAPP KLÁRA–SZÁLKAI TAMÁS. Debrecen, 2011. 49–66.

The Palatine of the Realm

The office of the palatine was one of the earliest among the offices of the royal court, and the development of its Latin name reflected the changing role of its incumbent. Its history is basically divided into two consecutive periods by the Golden Bull of 1222: before, the palatine had been an officeholder of the royal court and the royal household, from which his separate jurisdiction developed in the course of the 12th century, and gradually became one of the most important courts of justice. The highest secular office-holder after the king, the palatine had been appointed by the ruler right from the outset. This practice, which apparently reflected the dominance of the royal will, changed, at least according to Vilmos Fraknói, during the brief reign of Albert of Habsburg.

The second article of the law enacted by the diet and sanctioned by the king in 1439 declared that henceforward the palatine should be appointed at the diet through consensual election by king and nobility. It meant, of course, that from a royal office-holder nominated by the king (*comes palatinus regis/palatinus*), the palatine was to be transformed into an office-holder of the realm (*regni Hungarie palatinus*), elected via consensus with the estates. In accordance with the traditions of the age, a transformation of this scale certainly reflected itself in the use of titles. Indeed, such a change of the palatine's *intitulatio* did take place, but not in the middle of the 15th century; it was roughly a hundred years before, after the death of palatine Vilmos Drugeth (Sept 1342), that his successor in the office, Miklós Zsámboki/Gilétfi, first used the new title (15 May 1343). From this time on he and his successors in the office continuously used the title of *regni Hungarie palatinus*. Consequently, the palatine's court of justice definitively became a central judicial forum, and the palatine himself was set politically on the course from which he finally emerged as a mediator between the ruler and the estates. What may have been evident for from all this to contemporaries in 1342 was that the election of the palatine should take place at the diet thereafter, and, as a consequence of this election and of the suppression of the palatine's country court, he was consequently palatine of not only the king but also of the realm.